

УДК 929.52:94(477)

І. В. КУЗЬМІНА*

УКРАЇНСЬКА ГІЛКА РОДУ ШТЕЙНГЕЛІВ

У статті зроблено спробу прослідкувати долю нащадків родини Штейнгелів на теренах Російської імперії, куди в той час входила і частина українських земель. Основна увага приділяється періоду з 1877 до 1939 року, коли окремі представники родини мешкали переважно в Києві та на Рівненщині, а саме: брати Максим та Рудольф Штейнгелі, а також Федір Рудольфович Штейнгель.

Ключові слова: Штейнгелі; Максим Васильович Штейнгель; Рудольф Васильович Штейнгель; Володимир Рудольфович Штейнгель; Федір Рудольфович Штейнгель; маєток; фабрика; благодійництво; лікарня; школа.

Рід Штейнгелів залишив помітний слід в історії низки європейських країн. Серед його представників було чимало видатних особистостей – військових, державних, політичних та громадських діячів, науковців, підприємців, письменників, благодійників та меценатів. Нині немає ґрунтовних досліджень, присвячених генеалогії родини. Варто лише назвати статтю Т. Пономарьової, де авторка спробувала зробити поколінний розпис родини Штейнгелів¹. Короткі відомості з історії родини знаходимо у публікації Р. Михайлової². У наукових розвідках І. Лукашевич, Н. Миронець, А. Климчука, Г. Бухала досліджується доля лише одного представника – Федора Рудольфовича, але в основному через призму меценатської діяльності. Тому комплексний генеалогічний наратив з історії родини на теренах України на сьогодні відсутній.

Ще у X ст. представники роду Штейнгелів були нобілітовані імператором Священної Римської імперії Оттоном I за віддану військову службу³.

Яскравою постаттю був Карл Август Штейнгель (1801–1870). Він отримав освіту в Геттінгентському та Кенінгсберзькому університетах. Упродовж 1832–1846 рр. був професором фізики і математики в Мюнхені. Увійшов в історію як організатор телеграфного сполучення, винахідник системи електричного годинника, а також засновник точної оптичної майстерні у Мюнхені⁴.

Син попереднього – Гуго Адольф (1832–1893) – вирахував і виготовив оптичне скло для фотографічних об'єктивів⁵. Також він відомий як автор мемуарів і наукових розробок за темою вдосконалення оптичних інструментів, фотографічної оптики, об'єктивів і окулярів⁶.

* Кузьміна Ірина Володимирівна – аспірантка сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України.

За генеалогічними розвідками Т. Пономарьової, рід Штейнгелів з'явився на території Російської імперії за часів Петра I і Катерини I. Натомість Р. Михайлова зазначає, що перші представники цієї родини облаштувалися на російських теренах у другій половині XVIII ст. – за доби Катерини II. Першим з родини до Санкт-Петербурга з Баварії перебрався Іоанн Готфрід фон Штейнгель (1750–1804) – син міністра Ансбах-Байретського маркграфства Філіпа Фрідріха фон Штейнгеля, випускник Лейпцизького університету. З 1772 р. він проходив військову службу у м. Обва Пермського намісництва⁸. Його сином був відомий декабрист Володимир Іванович Штейнгель (1783–1862).

Фабіан (Фадей Федорович) Штейнгель (1762–1831) вступив на російську службу 1776 р., а з 1792 р. знаходився при О. Суворові. У 1788–1790 рр. брав участь у військових діях проти Швеції, пізніше у 1808–1809 рр. служив генерал-квартирмейстером генерала Л. Беннігсена в Пруссії. Під час наполеонівської війни керував військовими діями у Прейшиш-Ейлау, Фрідланді, Ризі, Екау, Бауску, Полоцьку, Кублучах, Чашниках, Смолянах, Березині. За успішну службу був нагороджений орденами св. Олександра Невського з алмазами, св. Володимира II ст., св. Анни I ст. з алмазами, св. Георгія III ст.; пруським орденом Червоного Орла I ст.; золотою шпагою “За хоробрість” з алмазами. Похований у Гельсінкі. Синів не мав, лише доньку⁹.

Іоанн (Іван Федорович), син Фрідріха Якова, служив капітан-командором, а з 1801 р. перебував на посаді Іркутського віце-губернатора¹⁰.

Інша гілка родини Штейнгелів мешкала в місті Ревелі (нинішній Таллінн). Їхнім предком був Іоанн Вільгельм фон Штейнгель – міністр курфюрста Саксонського. Згідно з грамотою австрійського імператора Йосипа II йому разом з родиною було надано 1777 р. баронський титул Римської імперії¹¹.

Представник цієї гілки – Фрідріх-Вільгельм-Карл Штейнгель (1801–1878) – також переїхав до Російської імперії, де вступив на військову службу.

Він відомий тим, що побудував у Владикавказі водогін. Був одружений з Пауліною Амалією Софією фон Шилінг¹².

У 1863 р. Державна рада Російської імперії, керуючись Зводом законів від 1857 р., дозволила Фрідріху-Вільгельму-Карлу фон Штейнгелю з синами Вільгельмом, Миколою (Микола Васильович), Магнусом-Карлом-Олександром (Максим Васильович), Германом-Рудольфом-Олександром (Рудольф Васильович) та Олександром-Павлом-Іоанном (Леонгард Васильович) титулуватися баронами Римської імперії і внесла їх до п'ятої частини дворянської родовідної книги Київської губернії.¹³

Микола Васильович Штейнгель (1832–1908) був поручиком, акцизним чиновником, членом ради міністра фінансів, а також таємним

радником¹⁴. У 1862 р. у Санкт-Петербурзі він одружився з баронесою Софією Юлією фон Врангель, дочкою Карла Врангеля – доктора медицини, дійсного статського радника, та Вільгельміни Шамот¹⁵. Саме від цього шлюбу народилася Віра Миколаївна Штейнгель, яка в майбутньому стала другою дружиною Федора Рудольфовича Штейнгеля та матір'ю його синів – Миколи та Володимира.

Олександр-Павло-Іоанн (Леонгард Васильович) Штейнгель (1843–1918) служив заступником головного інженера інспекції з будівництва Новоросійської гілки Владикавказької залізниці¹⁶, завідував її матеріальною частиною. Йому належали заводи у Катеринославі, маслоробний і черепичний завод в Єкатеринодарі. Леонгард Васильович був почесним опікуном гімназії в місті Єкатеринограді¹⁷.

Один з його синів від шлюбу з Катериною Павлівною Камінською, дочкою титулярного радника Павла Петровича Камінського та Марії Федорівни, народженої графині Толстої, – Павло Леонгардович Штейнгель (1880–1965) – був інженером нафтопромисловцем. Саме йому з 1911 до 1914 рр. належав будинок “Ластівчине гніздо” на скелі мису Ай-Тюдор у Криму¹⁸.

Брати Максим та Рудольф Васильовичи Штейнгелі 1877 р. оселилися у Києві. Магнус Карл Олександр (Максим Васильович) Штейнгель (1837–1921) у 1861 р. одружився з Софією Каблуковою¹⁹. Власних дітей подружжя не мало, тому пізніше вони всиновили хлопчика Івана. Максим був відомим цукрозаводчиком, власником великих виноградників поблизу Туапсе, де ним було засноване виноробне господарство “Туішхо”. Для реалізації продукції він придбав кілька фірмових крамниць із продажу вин і шампанського²⁰. Одна з таких крамниць була розташована у власному будинку Максима Васильовича у Києві за адресою – Ярославів Вал, 3 (зараз – резиденція індійського посла). Окрім вина, тут продавався кавказький мед та сухофрукти.

Максим Штейнгель був також співвласником декількох підприємств в Україні. Так, 12 січня 1881 р. пруський підданий Еміль Рудольфович Міллер та Максим Васильович Штейнгель уклали у київського нотаріуса Скорделі договір про утворення Товариства для розвитку виробництва привілейованих металічних машинних ременів та інших металоткацьких фабрикатів. Товариство приймає фірму “Металоткацька фабрика Рудольф Міллер і К⁰” з основним капіталом у тридцять три тисячі вісімсот рублів²¹. Капітал накопичувався так: Міллер вкладав у справу свою фабрику з усім, що в ній знаходилося, – машинами, верстатами, інструментами, приладами, товарами, матеріалами і запасами, а також десятирічним привілеєм, наданим Міністерством фінансів 19 листопада 1880 року на виробництво в Росії металевих машинних ременів. Все це відповідно до опису складало 8800 руб. Барон Максим Штейнгель вкладав свій капітал у сумі 25 тис. руб. Загальне керівни-

цтво справами належало обом власникам, але безпосереднє керівництво справами, необхідні розпорядження для її функціонування покладалися на Рудольфа Міллера, який отримував за це гонорар у розмірі 1500 руб.²². Договір укладався на десять років, пізніше він міг бути продовжений на наступні п'ять років за згодою сторін.

У 1885 році на вулиці Кузнечній (нині Антоновича) Максим Васильович створив фірму “Російська фабрика металевих рушників” з півсотнею робітників. На фабриці щорічно виготовлялося 1 тис. м² дротових решіток, металевих матраців, половиків, сит. Річний обіг підприємства складав 35–40 тис. руб. Коли в 1896 році було утворено Південноросійський машинобудівний завод (нині відомий як “Ленінська кузня”), Штейнфель передав свою фабрику цьому товариству. В Києві цей завод тривалий час називали “заводом Штейнгеля”²³.

8 січня 1899 року в Царському Селі було розглянуто і затверджено устав, згідно з яким дозволено камер-юнкеру Миколі Миколайовичу Безаку, землевласнику Олександровичу Львовичу Пото і барону Максиму Васильовичу Штейнгелю заснувати Товариство Юзефовсько-миколаївського цукрово-бурякового і рафінадного заводу. Завод розташовувався у маєтку удови генерал-лейтенанта Марії Федорівни Безак та її нащадків у Юзефівці Бердичевського уїзду Київської губернії (нині Йосипівка Вінницької області). Згодом планувалося влаштування таких заводів в інших містах Російської імперії²⁴.

Основний капітал товариства складав 550 тис. руб., поділених на 550 іменних паїв, по 1 тис. руб. кожний. Їхня кількість ділилася між співзасновниками та особами, яких запрошували до участі за спільною згодою усіх інших власників²⁵.

Перше загальне засідання пайовиків відбулося у Києві на вулиці Великій Володимирській 4 квітня 1899 р. У ньому взяли участь особисто і за дорученням 550 пайовиків товариства, з них Максиму Штейнгелю належало 50 паїв: 25 власних і 25 за дорученням від баронеси Софії Володимирівни Штейнгель. На засіданні присутні одноголосно обрали його головою зборів²⁶. Окрім вирішення господарських та фінансових питань, було обрано і правління товариства. Головою правління і директором-розпорядником також одноголосно було обрано Максима Штейнгеля. За свою роботу барон отримував 10% від чистого прибутку, до цього йому відраховувалося 5% з того ж прибутку, а також надавалося 100 руб. на місяць чи 1 тис. руб. на рік для покриття пов'язаних з посадою витрат²⁷. Товариство засновувалося на невизначений термін і підлягало закриттю у разі згоди усіх пайовиків на загальних зборах.

Станом на 1913 р. цукровий завод виробляв 400 тис. пудів цукру на рік, що дорівнювало середнім показникам для подібних підприємств. На заводі були створені особливі умови праці для робітників: побудовані казенні будинки та лікарня. Правління товариства розміщувалося

в декількох кімнатах будинку самого барона за адресою – вулиця Ярославів Вал, 3.²⁸

Також відомо, що Максим Васильович був прихильником музичного мистецтва, допомагав субсидіями Київському відділенню Імператорського музичного товариства, деякий час навіть входив до числа його директорів²⁹. З 1887 до 1898 р. обіймав посаду гласного думи. Був почесним мировим суддею у Чорноморській губернії³⁰.

30 червня 1917 року Максим Штейнгель разом з родиною виїхав на Кавказ. З 9 липня до 20 грудня ц.р. кімнати їх будинку здавалися бухгалтерії будівничих загонів Всеросійського союзу міст, а ще раніше – військовим. 20 грудня 1917 року будинок за адресою – вулиця Ярославів Вал, 3 “було реквізовано військовою владою і реквізиція продовжувалася до 9 липня 1918 року”³¹.

Його брат, Герман Рудольф Олександр (Рудольф Васильович) (1841–1892рр.), у 1861 р. першим закінчив корпус інженерів шляхів сполучення у Санкт-Петербурзі і був призначений на службу в Московський округ шляхів сполучення, де працював на будівництві шосейних доріг³². Улітку 1872 року Рудольф Васильович отримав концесію для будівництва на приватні гроші залізниці від Ростову-на-Дону до Владикавказа, а також на будівництво і утримання за власний рахунок шосейного шляху та екіпажного сполучення від залізничної станції Кумська до Кисловодська. Граф С. Вітте згадував, що це сталося випадково. В той час Р. Штейнгель служив звичайним інженером на царськосельській залізниці, а міністром шляхів сполучення був граф Олексій Бобринський. Княгиня Юр'євська, морганатична дружина імператора Олександра II, через власну зацікавленість лобювала інтереси кількох підприємців. Графу О. Бобринському дуже не подобався такий спосіб надання концесії, про що він особисто повідомив Олександра II. Монарх наказав міністру негайно особисто обрати людину, яку той вважає чесною і надійною. Вибір був за Р. Штейнгелем, котрий випадково впав в око графу О. Бобринському, але користувався повагою у Міністерстві шляхів сполучення. Через декілька годин у листі до імператора міністр представив останнього як концесіонера Ростовсько-Владикавказької залізниці³³.

Для здійснення цих проектів бароном було засноване акціонерне товариство Владикавказької залізниці. Під керівництвом Рудольфа Васильовича було побудовано Петроградську, Московсько-Рязанську, Московсько-Курську, Балтійську, Ростово-Владикавказьку залізниці³⁴. За свою успішну роботу барон був нагороджений орденами Св. Станіслава і Св. Анни³⁵.

Крім основного роду занять він служив у Кавказькому учбовому окрузі і був почесним опікуном Владикавказької чоловічої прогімназії³⁶. У Кавказькому календарі на 1890 рік Штейнгель значиться як почесний суддя у Армавірському судово-світовому окрузі³⁷.

У листопаді 1863 р. Рудольф Васильович поблизу Донського монастиря у Москві вінчався з дочкою майора російської армії Федора Павлова Камінського – Марією Федорівною Камінською (1843–1890)³⁸. За релігійним віросповіданням барон був лютеранином, а його дружина – православною³⁹. Від цього шлюбу народилося чотири сини.

Р. Штейнгель вибрав Україну своєю другою батьківщиною і не лише мав тут нерухомість, але й вирішив підтвердити за собою і своєю родиною дворянські права. У 5-ій частині Родословної книги дворян Київської губернії знаходимо таку інформацію: “Постановою Київського Дворянського Депутатського Зібрання від 6 вересня 1879 р., на підставі копії наказу Урядового Сенату по Департаменту Герольдії, послідовавшого по Височайшому Повелінню в Естляндське Дворянське Депутатське зібрання від 4-го листопада 1863 р. за № 6313, про затвердження роду Фон-Штейнгель в Баронському достоїнстві, з внесенням в п’яту частину родословної книги, перерахований в число дворян Київської губернії затверджений тим же наказом інженер Статський Радник 3-іменний Герман-Рудольф-Олександр син 3-х іменного Фрідріха-Вільгельма-Карла фон Штейнгель, тим же визначенням зараховані до роду цього імені його дружина Марія і сини: Сергій, Іоанн, Федір і Володимир фон-Штейнгель”⁴⁰.

У 1877–1879 рр. на вулиці Бульварно-Кудрявській, 25 (зараз № 27) у Києві архітектором В. Ніколаєвим у стилі англійської готики на замовлення Рудольфа Васильовича було побудовано маєток з розкішним парком і фонтанами. На деякий час він став родинним маєтком Штейнгелів, хоча голова родини за родом своєї діяльності мешкав переважно у Санкт-Петербурзі і в Києві бував наїздами. Крім Київського, йому належали також маєтки “Хуторок” на Кубані і “Городок” на Волині. Помер барон від розриву серця у 1892 р. та похований у Києві на Аскольдовій могилі.

Про старшого сина Рудольфа Васильовича Штейнгеля Сергія Рудольфовича (1864–1905) відомості майже відсутні. Сергій навчався в Московській академії, але про її закінчення немає даних. З 1887 р. до 1897 р. перебував у шлюбі з Людмилою Олександрівною Орловою. З 1893 року Сергій із дружиною проживав у власному маєтку “Черкаське” Керенського уїзду Пензенської губернії⁴¹, котре невдовзі продав, а гроші, вірогідно, програв, бо зловживав азартними іграми, а також спиртними напоями⁴². Із приватного листування родини Штейнгелів відомо, що стосунки в родині з кожним роком лише погіршувалися. Сергій зраджував дружині, а коли Людмила вирішила піти від нього, почав морально тиснути, залякувати самогубством, намагався ледве не силою повернути її в родину. З цього приводу Федір Штейнгель писав братові: “Розлучення, повторюю, єдиний вихід для Вас. Примирення після всього, що було між Вами неможливе... Я не можу допустити,

щоб ти, мій брат, почав користуватися правом сильного проти жінки. Для мене це недостойно і я допустити цього не можу⁴³. Вони таки розлучилися, а у 1898 році Сергій одружився вдруге на Єкатерині Дурасовій⁴⁴. Людмила Орлова вдруге вийшла заміж за Миколу Миколайовича Штейнгеля, рідного брата Віри Миколаївни Штейнгель, дружини Федора Рудольфовича Штейнгеля.

Відомо, що деякий час С. Штейнгель головував у Керенських земських зборах⁴⁵. Родинними справами не займався, до сільського господарства був байдужий, свій час проводив в основному займаючись полюванням. Помер у 1905 році і похований у Києві на Аскольдовій могилі.

Іоанн (Іван) Рудольфович Штейнгель (1868–1908) жив у Владикавказі, але підприємницькою діяльністю не займався. Входив до Владикавказького товариства любителів мисливства⁴⁶. Окрім цього, був композитором і музикантом (в музичному фонді НБУ ім. В. Вернадського збереглися дві його композиції), як і більшість з родини членом правління Владикавказької залізниці. Першою його дружиною у 1889 році стала Лідія Павлівна Самойлова. Подружжя мало трьох дітей – Юрія, Ніну та Ольгу⁴⁷. Через рік після розлучення, у 1904 році, Іван бере другий шлюб з Анфісою Михайлівною Мельниковою. У цьому шлюбі народилася донька Віра. Помер у 1908 році і похований у Києві на Аскольдовій могилі.

Володимир Рудольфович Штейнгель (1871–1935) народився 1 грудня 1871 р. у Санкт-Петербурзі⁴⁸. Освіту здобув у Київській колегії Павла Галагана, яку закінчив у травні 1891 р. і за результатами атестата вступив до Імператорського університету Св. Володимира на фізико-математичний факультет, але 24 березня 1892 р. за особистим проханням був відрахований. З 16 лютого до 23 листопада 1893 р. служив позаштатним молодшим чиновником особливих доручень при Начальнику Терської області й Наказному отамані Терського козачого війська⁴⁹.

У 1892 році взяв шлюб із княжною Варварою Петрівною Трубецькою. Від цього шлюбу народилася дочки Марія та Олена⁵⁰. У 1910 році одружився вдруге з Марією Крейдль⁵¹.

Успадкував від батька маєток “Хуторок” на Кубані, що складався з 9000 десятин. Володимир Рудольфовичу належали також 200 десятин у Бахмутському уїзді Катеринославської губернії⁵², а також цегляні заводи і будинки у Владикавказі.

Маєток “Хуторок” веде свій початок від 1881 р., коли його власником став Рудольф Васильович Штейнгель, який поставив собі за мету створити велике зразкове господарство. Для здійснення своїх задумів 12 вересня 1881 р. він придбав у генерал-ад’ютанта Миколи Івановича Святополк-Мирського 6041 десятину, 1149, 2 кв. саж. землі, до якої

13 червня 1882 р. додав ще 3002 десятин 705 кв. саж, куплених у надвірного радника Івана Гавриловича Тулаєва – Зеленчука. На цій території одночасно було побудовано винокурний завод, засноване польове господарство та скотарство, пізніше закладено виноградники. Купівлею в попереднього орендаря, Довжика, табуна місцевої горської кабардинської породи було покладено початок конярству. З 1885 р. у маєтку функціонувала метрологічна станція II розряду⁵³.

За роздільним актом, здійсненим 7 листопада 1897 р., спадкоємцями барона Рудольфа Васильовича Штейнгеля були визнані його сини: Сергій, Іван, Федір та Володимир, останній з яких і отримав у спадок маєток на Кубані.

Із цього часу головною справою життя Володимира Штейнгеля стає “Хуторок”, що з часом перетворюється на зразкове промислово-сільськогосподарське виробництво, якому не було рівних у Російській імперії. У 1900 році маєток був учасником Всесвітньої Паризької виставки, на якій отримав різноманітні медалі, у тому числі й Велику золоту медаль Всесвітньої виставки за загальне ведення господарства⁵⁴. Розглянемо більш детально специфіку господарства, яке велося в маєтку, і подивимося, через що воно здобуло таку популярність.

У власності Штейнгелів на Кубані знаходилося 9040 десятин землі. Земельна площа маєтку була поділена на 5 хуторів: 1) “Хуторок”; 2) “Федорівський”; 3) “Маріїнський”; 4) “Сергієвський”; 5) “Іванівський”. Окрім цього, для потреб вівчарства необхідні були нові землі для випасу худоби. Із цією метою була орендована гірська ділянка в Кубанського війська на Кавказькому хребті, ще три великі маєтки перебували в довготривалій оренді⁵⁵.

У маєтку можна було орендувати невелику кількість землі, що утворювала три селища: 1) німецьку колонію Фріденталь; 2) російську колонію і 3) Ковальов хутір. Населення цих селищ знаходилося в земельній залежності від Штейнгелів, виконуючи переважно відрядну роботу. Також частина землі здавалася під городи болгарам для розведення капусти⁵⁶.

Розташовувався він у трьох верстах від станції Кубанської, з якої сюди було прокладено шосейну дорогу. В інших частинах маєтку функціонувала ґрунтова дорога. Винокурний завод та бойня взагалі були з'єднані залізничним сполученням, а головна контора мала телефон, що слугував також і для передачі телеграм⁵⁷.

У господарському відношенні “Хуторок” поділявся на такі відділи: 1) сільського господарства; 2) виноробства і виноградарства; 3) винокурний завод; 4) ректифікаційний завод; 5) скотопромисловість; 6) кінний завод. Потурбувалися господарі й про допоміжні установи, що складали окремі адміністративні одиниці: 1) головну контору; 2) вівчарство; 3) механічну майстерню; 4) орендовані земельні маєтки;

5) лісництво; 6) конярство; 7) очисне відділення заводу; 8) комори на заводі; 9) цегляний завод; 10) підвали винокурного заводу; 11) оранжерею, сад та городи; 12) лікарню; 13) школу; 14) охорону і поліцію; 15) мисливство; 16) магазин у Москві; 17) представництво в Ростові на Дону; 18) електричне освітлення й телефон; 19) бондарню; 20) птахівник⁵⁸. Загалом окремих споруд нараховувалося більше 600.

Відділи очолювали завідувачі, в обов'язки яких входила технічна частина справи; управління всіма справами маєтку зосереджувалося в Головній конторі на чолі з головноуповноваженим. Кожен службовець, окрім зарплати та щорічної премії, отримував для проживання безкоштовне мебльоване приміщення з опаленням та освітленням⁵⁹.

На початковому етапі в “Хуторку” головною галуззю було вівчарство, пізніше естафету перехопило сільське господарство. Культивувалися такі культури, як: льон, просо, пшениця, кукурудза, соняшник, овес, жито, гірчиця. Найбільш прибутковим був продаж хліба – озимої пшениці та кукурудзи, під яку 1900 р. було відведено 2/3 усієї площі посівів⁶⁰. Розводили цукровий буряк, 2 сорти льону – звичайний та неаполітанський великосім'яний, з 1885 р. почалося вирощування соняшника, а ось ячмінь саджали для потреб господарства: для солоду, на винокурний завод, у вигляді дерті для годування худоби⁶¹.

Широкого розвитку отримало скотарство. У першу чергу розводили овець камвольного напрямку для отримання шерсті, а тоді вже м'яса та сала⁶². Стадо овець-мериносів нараховувало 40 тис. голів. Основу конярства в “Хуторку” було закладено ще Рудольфом Васильовичем: у 1882 р. у попереднього орендатора Довжика було куплено табун місцевої гірської породи. Але вона була низькорослою і тому непридатною для сільського господарства. Для вирішення цієї проблеми було здійснено схрещування наявної породи з першеронською, а потім із англійськими та орловськими рисаками. Таким чином, у маєтку було отримано худобу, придатну для виконання польових робіт⁶³.

На жовтень 1898 р. у господарстві, крім овець, нараховувалося 450 голів свиней з метисів англійських порід – беркширської та йоркширської та 1 тис. великої рогатої худоби. Функціонувала власна пасіка, що на жовтень 1898 р. мала 124 родину. За 1897–1898 рр. було зібрано меду на 85 пуд. 10 ½ фунтів відцентровим способом на загальну суму 511 р. 57 к.⁶⁴.

Окрім орної землі, у “Хуторку” було 200 десятин природного й 140 десятин штучно вирощеного лісу. Охорона й догляд за лісними насадженнями покладалися на лісника та його помічника. Щорічно з листопада до березня проводилася вирубка лісу господарським способом.

Коли купувався маєток, його землі були позбавлені деревини, тому Рудольф Васильович планував насадити дерева довкола житлових будинків і розбити парк. Станом на 1900 р., уже за його сина Володимира,

існував парк розміром у 20 десятин. Одночасно з кожним роком на 10 десятин господарі почали збільшувати площу лісорозведення, заклавши власний розсадник. Таким чином, з 1883 до 1891 рр. вдалося насадити 60 десятин лісу. За ініціативи управителя А. Кравцова нові насадження почали закладати у вигляді смужок для захисту від вітру, таким чином утворено багато буферних ділянок. Зазначимо, що для кубанського клімату підходили певні сорти дерев, тому розводили переважно дуб, берест, ясен, деякі клени, акацію, гледичію, а з кущів – лох, глід⁶⁵.

У часи заснування “Хуторка” під виноградарство було відведено лише 8 десятин землі. З 1885 р. почалося розширення виноградників, а 1887 р. запроваджено будівництво виноробні. Вже на 1900 р. площа, відведена під виноградники, збільшилася до 85 десятин. Лози закуповували частково в Криму, у Чорноморській губернії, частково – у Максима Рудольфовича Штейнгеля, кахетинські сорти привозили із Закавказзя. Біля 4 десятин землі було відведено під дослідні плантації винних і столових європейських сортів з метою визначення придатності для кубанської землі⁶⁶. На утримання однієї десятини винограднику протягом року витрачалося 75 руб. 95 коп. Середня врожайність десятини дорівнювала 500 відер, а весь врожай за рік – від 20 до 25 тис.⁶⁷. У спеціально влаштованих приміщеннях, що склалися з виноробні, бродильного відділення й великого триповерхового підвалу, було організовано процес виробництва вина. Вина сортували на легкі, столові, закордонні⁶⁸. Переважали сорти Рислінг, Ркацителі, Сапераві тощо. Щорічний прибуток від продажу вина складав 60 тис. руб.⁶⁹.

Окремо працював винокурний завод, побудований у 1882 р. У холодну пору року він переробляв 2644 пуди. У 1895 р. було побудовано ректифікаційний завод з електричним освітленням, що переробляв 5 млн. градусів спирту на рік. У 1894–1895 рр. на заводі опалення вугіллям було замінено на нафтове, що допомогло зберегти 7775 руб. на рік. Для винокуріння використовувалося лише цільне зерно, переважно кукурудза та іноді суржа (пшениця з житом). На цьому ж заводі діяла бондарня, де виготовляли діжки з кавказького гірського дуба для винокуріння та виноробства⁷⁰.

Штейнгелі дбали не лише про власні статки, але й про людей, які працювали в “Хуторку”. Із цією метою у 1893 р. у маєтку було побудовано лікарню, що складалася з 4 палат та вміщувала 18 ліжок. Вона була оснащена необхідними медичними та хірургічними інструментами, приладами для аналізів, мікроскопом. На її території розміщувалися аптека, квартири для робітників лікарні, кухня, пральня, морг та господарські приміщення⁷¹. За свою працю лікар повинен був отримувати через 4 роки служби 1800 руб. на рік та двомісячну відпустку. У його розпорядження надавалася мебльована квартира на 5 кімнат з льодовником, водогоном та городом. Лікар був повним господарем лікарні

й був підлеглим лише господарю маєтку⁷². Побудова комплексу цієї будівлі обійшлася господарям у 27 тис. 275 руб. Щорічно послугами лікарні користувалося до 8 тис. амбулаторних хворих та 400 стаціонарних⁷³.

У 1887 р. було відкрито початкове училище III розряду, яке відвідували діти робітників маєтку, а також діти з ближніх селищ. У школі діяла вчительська бібліотека, що складалася з 459 томів, та учнівська, котра вмещувала 550 томів. Навчання коштувало 3 руб. на рік⁷⁴.

Була побудована лазня та готель на 8 кімнат для людей, які приїздили сюди у справах. У маєтку існував телефонний зв'язок та здійснена часткова електрифікація. Не забули господарі також про влаштування млина, власної хлібопекарні та майстерень із пожежним обозом.

Отже, все в маєтку “Хуторок” було ретельно продуманим, про що свідчать також близько 34 нагород, які систематично отримували його власники на різноманітних виставках. Прибутки маєтку склали 3 млн. руб. щорічно⁷⁵. Це був ніби окремий світ зі своїми законами та правилами, які при ретельному виконанні слугували на блага як господарям, так і працівникам.

На жаль, доля власника маєтку, Володимира Штейнгеля, склалася трагічно. У 1918 р. маєток було націоналізовано, а сам господар уник страти лише за клопотанням колишніх робітників. Переказували, що певний час він змушений був жити в м. Армавірі та заробляти собі на прожиття жебракуванням. Пізніше Володимир Рудольфович емігрував до Франції, де служив швейцаром. На чужині ця талановита людина й закінчила свої дні.

Одним з найбільш відомих з поміж чотирьох братів був Федір Рудольфович Штейнгель (1870–1946) – третя дитина в родині барона Рудольфа Васильовича та Марії Федорівни. Хлопчик народився 26 листопада за ст. ст. 1870 року в м. Санкт-Петербург, де був охрещений за православним віросповіданням 6 грудня ц. р. у церкві Вознесіння Господня при Адміралтейських слободах⁷⁶. Від народження страждав на епілепсію, тому батьки за порадою лікарів змінили клімат “північної столиці” на більш помірний. У 1878 році Рудольф Васильович придбав у братів Безереді маєток у селі Городок неподалік від Рівного. Родина Штейнгелів проводила в ньому теплі місяці, перебираючись на зиму в придбаний у Києві будинок за адресою – вул. Бульварно-Кудрявська, 25 (нині Бульварно-Кудрявська, 27, з 1924 року у цьому приміщенні розташований Інститут травматології та ортопедії АМН України).

З усіх братів Федір з дитинства вирізнявся неабияким розумом і тягою до знань та був улюбленцем у родині⁷⁷. Захоплення хлопчика були різнопланові, це і полювання, і риболовля, і читання пізнавальної літератури. В одному з листів Марії Федорівни Штейнгель до 13 річного сина знаходимо: “Я в свою чергу заїздила до Оглоблених і купи-

ла в подарунок іменинику “Кобзаря” Шевченка, а моєму майбутньому іменинику Феді, третій том “Життя Європейських народів”...”⁷⁸ Початкову освіту Федір разом із братами, ймовірно, здобув вдома, потім навчався в одній з гімназій Києва. Припускаємо, що це була II київська гімназія.⁷⁹ Чи продовжив він навчання, як його брат Володимир у Київській гімназії Павла Галагана, як те радив особистий лікар родини, з яким хлопчик приятелював, не відомо⁸⁰. Вищу освіту здобував у Київському та Варшавському університетах на природничому відділенні фізико-математичного факультету. Через хворобу та сімейні обставини залишав навчання, потім поновлювався у лавах студентів, як свідчать його особисті листи і записники, що зберігаються в Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Але документа, що засвідчив би закінчення вищої освіти, досі не знайдено.

Розподіляючи між синами спадщину, Рудольф Штейнгель залишив у володіння Федору маєток у Городку Волинської губернії. Про це зберігся нотаріально завірений оригінал від 30 липня 1892 р. Батько доручав синові управління і завідування маєтком з усіма правами повноправного господаря: наймати і звільняти робітників, купувати для ведення господарства реманент, продавати ліс, укладати договори, здавати землю в оренду тощо⁸¹.

Успадкувавши маєток, Федір успішно продовжив справу батька зі створення вірцевого господарства. За характером він був людиною педантичною, що неабияк допомагало у веденні господарства. Окрім цього, барон встигав займатися благодійництвом. Хоча добрих справ на цій ниві за ним вдосталь, найбільше його згадують за три: створення двокласного училища, впорядкування лікарні та побудову в селі млина.

В особистому фонді Федора Штейнгеля збереглася чернетка, де той виклав своє бачення подібного навчального закладу у с. Городок. Його фінансування повністю покладалося на власника. Планувалося побудувати три кімнати для хлопців, кожна на 30 осіб, і одну для дівчат. Викладати повинні були дев'ять предметів: “а) Закон Божий, б) російську мову з чистописанням, в) арифметику, г) російську історію (слово “російська” викреслено Штейнгелем – авт.), д) географію і природознавство, е) креслення з основами понять про геометрію, ж) співи, з) малювання, і) рукоділля для дівчат”⁸². Існувала така шкала оцінювання: ““5” – винятково добре, “3” – гідний перекладу, “2” – залишити”⁸³.

Учителі повинні були мати освіту не нижче вчительської семінарії. Федір Рудольфович залишав за собою право їх відбору та звільнення. В училищі планувалося влаштувати дві бібліотеки: для вчителів та учнів. Наприкінці кожного року мали проводитися випробування для учнів. Навчальний заклад повністю користувалося правами двокласного сільського училища Міністерства народної освіти. Спочатку барон мав намір назвати училище: “Городецьке двокласне училище барона Штейн-

геля”⁸⁴, але вже в цій чернетці словосполучення “барона Штейнгеля” закреслене. Навчання там було безкоштовним.

В усіх починаннях – у господарській, суспільно-політичній або меценатській діяльності, Федора Рудольфовича завжди підтримувала дружина. Баронеса брала активну участь у справах училища і часто була присутня на випускних іспитах. Підтвердження цьому знаходимо в листі: “Вчителі вважають, що курс настільки добре засвоєний учнями, що якщо Ви не маєте нічого проти, вони хочуть провести іспит. З четвертою групою на шостому тижні, але якщо Ви хочете бути на іспиті, вони відкладуть. Будь ласка, повідомте про Ваше рішення”⁸⁵.

Іншим дітищем Федора Рудольфовича був один з перших на Волині краєзнавчих музеїв. В Інституті рукопису зберігається чернетка, датована 1896 р, де барон виклав свої погляди на те, яким бачить музей, з яких відділів той буде складатися, хто в ньому служитиме, на яких засадах музей існуватиме⁸⁶. Цю установу було створено завдяки співпраці Ф. Штейнгеля з М. Біляшівським. Музею планувалося надати статус наукового, завести музейні книги, строго документувати ті речі, які сюди потрапляли. Установа повинна була мати етнографічний, археологічний та зоологічний відділи. На утримання Федір Рудольфович планував виділяти 600 рублів на рік⁸⁷. Відкриття музею відбулося в с. Городок у маєтку барона 25 листопада 1896 року.

Ф. Штейнгель був членом такої кількості громадських організацій та обіймав таку кількість посад, що годі всі перерахувати. На 1898 р. в одному із записників барона наведено такий список:

Почесний мировий суддя.

Директор Ровенського тюремного відділення.

Член облікового комітету ровенського відділення Державного банку.

Довічний член товариства Червоного Хреста.

Довічний член судового благодійного товариства.

Довічний член Вільного товариства в м. Рівне.

Член Рівненського клубу дворянства.

Довічний член Товариства піклування про дітей висланих каторжан.

Почесний член Попечительства імператриці Марії Федорівни про сліпих у Чернігові та Варшаві.

Член Товариства надання невідкладної медичної допомоги у м. Варшава.

Директор правління Максимівського товариства.

Член Товариства допомоги неблагополучним учням Рівненського реального училища.

Те ж саме – Технічного училища в м. Холм.

Член Рівненського братства.

Член Рівненського благодійного товариства.

Почесний наглядач Рівненського двокласного училища.

Почесний наглядач Городоцького двокласного училища.

Член Допоміжного товариства при Київському духовному училищі⁸⁸.

Продовжуючи традиції батька, він допомагав хворим, виплачував грошові допомоги на навчання, лікування, жертвував кошти на будівництво і влаштування церков. З особливою турботою ставився до селян с. Городок. Для них барон побудував двоповерховий дерев'яний водяний млин, колективну читальню, чайну.

Федір Рудольфович активно брав участь й у політичних подіях. У 1906 р. його було обрано до складу I Державної Думи. В особистому фонді зберігається чернетка, датована 18 квітня 1906 р., де Штейнгель виклав звернення виборців від м. Києва в Раду міністрів про відміну смертної кари в Росії. Окрім нього її підписало ще 70 виборщиків. Там було зазначено: “Зібравшись 17 квітня для вибору члена Державної Думи від міста Києва, висловлюють свою одноголосну вимогу скасування смертної кари в Росії на зорі нового політичного життя країни, рівним чином наполягають на повній амністії за усіма злочинами політичними, аграрними, страйковими і друку, а також відміни обмежувальних законів”⁸⁹.

Основним джерелом з вивчення політичної діяльності Федора Рудольфовича як представника кадетської партії в колекції Інституту рукопису НБУ ім. В.Вернадського є його листи до дружини (42 – 72). У № 46, на якому відсутня дата написання, Ф. Штейнгель повідомляв дружину про оголошення звернення до народу, підписане багатьма представниками партії.

У листі від 5 січня 1906 р. Федір Рудольфович пише: “Спочатку була доповідь про діяльність партії і її відділів до цього часу. Потім доповідь Мілюкова* і Гессена** про закон 11 грудня і про наше ставлення до цього питання”⁹².

Ф. Штейнгель входив до складу розпорядчої комісії, а також так званої Комісії “33”, що працювала над підготовкою аграрного законо-

* Мілюков П. М. (1859–1943) – російський політичний діяч, історик та публіцист. Один із засновників у жовтні 1905 р. кадетської партії. З березня 1917 р. – голова Центрального комітету партії кадетів. У 1917 р. міністр закордонних справ Тимчасового уряду. У 1907–1917 рр. – член III і IV Державної Думи.

** Гессен І. В. (1866–1943) – російський державний і політичний діяч, юрист і публіцист. У 1905 р. брав участь у створенні Конституційно-демократичної партії (кадетів), заступник Голови петербурзького комітету. У 1906 р. член Центрального комітету партії. У 1907 р. його обрано депутатом II Державної Думи від Санкт-Петербурзької губернії.

давства, був одним з ініціаторів закону про громадянську рівність⁹³. У Державній Думі ним були підписані такі законопроекти: “42-х” з аграрного питання, “Про громадянську рівність”, “Про збори”, “Про зміни статей 55–57 Утворення Державної Думи”. Також він виступив доповідачем від 4-го відділу з питання перевірки прав членів Державної Думи. Федір Рудольфович підтримував численні протести проти адміністративного свавілля, брав участь у дебатах стосовно Белостокського погрому⁹⁴.

Після розпуску Державної Думи Федір Рудольфович з багатьма іншими її членами у виборзі (нині місто Ленінградської області Російської Федерації – авт.) узяв участь у політичній маніфестації і підписав 9(22) липня 1906 р. відозву проти уряду. Разом з іншими був засуджений до 3-місячного ув’язнення і позбавлений права брати участь у виборах до другої Державної Думи.

Після остаточної поразки революції 1905–1907 рр. українські громадські сили об’єдналися з 1908 року в єдиний союз, який отримав назву “Товариство українських поступовців” (ТУП). За основу було взято принципи автономії, конституціоналізму й парламентаризму⁹⁵. Федір Рудольфович Штейнгель разом зі своєю третьою дружиною Олександрою Вільгельмівною став членом однієї з київських громад ТУПу. Барон був прихильником автономії і федерації, виступав за вільну Україну, але у складі Росії⁹⁶.

З осені 1915 року він очолював Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст, змінивши на цій посаді князя П. Урусова. Комітет допомагав не лише армії. Він плідно працював, допомагаючи мирному населенню ліками, провіантом, складав плани відбудови знищених околиць. Федір Штейнгель повністю українизував діяльність комітету. За словами Д. Дорошенка, “для нього справді не існував “ні еллін, ні іудей””, але він думав, що у справі організації широкої громадської роботи українцям на їх рідній землі повинно належати перше місце. Отже, у члени Комітету, на посади уповноважених Союзу міст, Ф. Штейнгель запросив українців і провів їх затвердження через Москву⁹⁷. До Комітету входили А. Вязлов, М. Біляшівський, Д. Дорошенко, А. Ніковський, В. Уляницький, Ф. Матушевський, В. Леонтович, І. Красковський.⁹⁸

Комітет за його головування дуже швидко розростався. Наприкінці 1915 р. він мав у своєму складі десятки великих лазаретів на фронті, десятки санітарних поїздів, розширену мережу медичних, харчових, санітарних, дорожніх пунктів, усілякі склади, майстерні, дорожньо-технічні відділи в різних частинах України. З розростанням мережі Комітету отримувала право на роботу в ньому українська інтелігенція і шкільна молодь⁹⁹.

Комітет допомагав матеріально українським гімназіям у Тернополі, Чорткові й Чернівцях. Десятки тисяч українських підручників і книг для школи були придбані його коштом і передані галичанам¹⁰⁰.

Д. Дорошенко зазначав, що діяльність Комітету в тяжких умовах антиукраїнського курсу Росії, об'єднуючи українців довкола себе, допомагала їм вижити в складні часи.

19 квітня 1917 р. розпочав свою роботу Український національний конгрес, у якому взяло участь близько 900 делегатів з усієї України, прибули також представники від українських військовиків на фронті, Балтійського та Чорноморського флоту. В ньому брали участь члени різних організацій міста Києва, тому учасників конгресу нараховувалося до 1 500 осіб. До Президії Конгресу разом з іншими запросили й Федора Штейнгеля.¹⁰¹ Конгрес пропрацював три дні. За цей час заслухали та продискутували 7 доповідей, ухвалили резолюції. Розглядалися переважно політичні питання, відстоювання автономії та федерації України, велику увагу було приділено національним меншинам¹⁰².

29 квітня 1918 року влада в Україні переходить до гетьмана П. Скоропадського, за спиною якого стояло німецьке військове командування. Федір Рудольфович Штейнгель за протекцією Дмитра Дорошенка отримує нове призначення, на цей раз у Німеччину.

Посада, яку посів барон у Берліні, називалася так: “Надзвичайний посланник і уповноважений міністр Української Держави при цісарському уряді в Німеччині”¹⁰³. Хоча в дипломатичних листах зустрічається плутанина, його називали іноді паном представником Української Держави в Берліні, а в інших – паном представником Української Держави при цісарському уряді німецької держави¹⁰⁴. Для новоствореної молоді Української Держави велике значення мало визнання її на міжнародній арені. Тому вирішенню цього питання новий посол у Німеччині приділяв значну увагу. Гетьман та представники його уряду передбачали можливу поразку Німеччини у Першій світовій війні. Тому увага приділялася також встановленню дипломатичних відносин з нейтральними державами, а вже через них – з державами Антанти¹⁰⁵.

Після захоплення України більшовиками Ф. Штейнгель залишився у Німеччині, а у 1924 році він знову повернувся в Україну і мешкав у своєму маєтку “Городок” Ровенської області. В цей час він відійшов від політики, повністю в ній розчарувавшись, але продовжував активно займатися благодійництвом. Однак, Н. Миронець було знайдено документ, який свідчив про те, що Федір Штейнгель у цей час входив до Російсько-селянської партії, що захищала інтереси українського селянства. Як член цієї партії, Штейнгель представляв Волинь на I з'їзді російських організацій у Польщі 25 грудня 1935 р.¹⁰⁶

У вересні 1939 р., після приходу на Рівненщину Червоної армії, за спогадами Олександри Головатої, барон Штейнгель роздав знайомим

та друзям усе своє майно, включаючи меблі і книги. Тимчасове правління міста Рівного 1 грудня 1939 р. прийняло постанову про передачу приміщення барона Штейнгеля в с. Городок відділу народної освіти для середньої школи. Родина Штейнгелів змушена була оселитися в домі своєї колишньої куховарки¹⁰⁷. Коли радянська влада почала зводити рахунки з місцевою інтелігенцією, Іван Куліш допоміг їм організувати втечу від влади.¹⁰⁸ Таким чином Федір Рудольфович зі своєю третьою дружиною Олександрою Вільгельмівною та сином Федором у 1939 році оселилися в м. Дрездені. Там 11 лютого 1946 р. Штейнгель помер і похований.

Борис Федорович Штейнгель (1892–1919) – старший син Федора Рудольфовича Штейнгеля та Марії Шандівіної, з якою він одружився ще в студентські роки. Через рік спільного життя вона померла під час пологів. Матір хлопчику замінила двоюрідна сестра Федора Рудольфовича, Віра Миколаївна Штейнгель, з якою той одружився у 1893 році.

Навчався Борис в одній з гімназій Києва. Короткий період, з серпня до вересня 1919 року був градоначальником м. Одеси. Під час його керівництва популярність міської Думи була низькою. Переконає в цьому такий факт: одного разу Борис Федорович навіть був змушений нанести візит до колишнього товариша міського голови Ярошевича з метою переконати останнього не відмовлятися від посади міського голови Одеси. У 1919 році на засадах червоного терору в Одесі барона Штейнгеля було розстріляно¹⁰⁹. Про цю подію коротко повідомляла газета “Киевская жизнь”: “Панахида за закатованим більшовиками в Одесі бароном Борисом Федоровичем Штейнгелем буде відслужена після літургії у неділю (13 жовтня, в Макар’ївській церкві у Митрополичому подвір’ї), про що повідомляє його дружина рідних і знайомих”¹¹⁰.

Микола Федорович Штейнгель (1896–1911) – син Федора Рудольфовича Штейнгеля і Віри Миколаївни Штейнгель. У дитинстві батьки ласкаво називали його Котиком. Хлопчик разом із братом Володимиром навчався в одній з Київських гімназій. Микола ріс хворобливою дитиною, про що зустрічаємо багато свідчень у переписці його батьків. Помер у дитинстві.

Володимир Федорович Штейнгель (1898–1935) – син Федора Штейнгеля та Віри Миколаївни Штейнгель. У родині його називали Воликом. До 1935 року – голова Верховної ради Руського народного об’єднання у Польщі¹¹¹. Був одружений на сільській учительці, з якою проживав у маєтку “Городок”, де займався сільським господарством. Подружжя було бездітним. Після його смерті дружина Мар’яна емігрувала в Америку. Похований в с. Городок.

Федір Федорович Штейнгель – четвертий син Федора Штейнгеля від третьої дружини, гувернантки його дітей Олександри Вільгельмівни Ландау. Мав двох дочок: Ольгу та Олександру¹¹². Емігрував у 1939 році разом з батьками до Німеччини.

Ольга Федорівна Штейнгель – старша донька Федора Федоровича Штейнгеля. Померла в дитинстві від хвороби. Похована в с. Городок.

Олександра Федорівна Штейнгель (Рау)¹¹³ – молодша дочка Федора Федоровича Штейнгеля. Народилася та померла у Німеччині¹¹⁴.

Тетяна Миколаївна Штейнгель (нар. 1948)¹¹⁵ – дочка Миколи Борисовича Штейнгеля (1913–1996)¹¹⁶, правнука Федора Рудольфовича Штейнгеля. Нині живе у Києві. Архітектор за освітою. Голова комісії Дворянського зібрання з питань благодійницької діяльності. У вільний час, доглядає хворих та самотніх людей, влаштовує для дітей свята та недільні школи¹¹⁷.

Отже, прибалтійська гілка родини Штейнгелів, яка оселилася в Києві з 1877 р., внесла помітний вклад в історію нашої країни. Штейнгелі були меценатами, підприємцями, політичними діячами. Примножуючи статки та розбудовуючи маєтки, вони не забували про благодійництво та процвітання тієї країни, яка в свій час дала їм притулок та на багато десятиліть стала батьківщиною.

¹ Пономарьова Т. Поколінний розпис Штейнгелів // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. – Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – С. 49–52.

² Михайлова Р. Федір Штейнгель: історія родини // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. – Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – С. 86–91.

³ Михайлова Р. Родина баронів Штейнгелів та їхній фамільний некрополь у Києві // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Том 9. – Тематичний випуск. Біографічна некрополістика в контексті сучасної історичної науки. Джерела та результати досліджень. – Київ, 2002. – С. 337.

⁴ Енциклопедичний словник російського бібліографічного Інституту Гранат. 7 видання. – Том 50. – Шкільна справа – Еволюція зовнішнього побуту. – С. 437.

⁵ Там само.

⁶ Пономарьова Т. Поколінний розпис Штейнгелів // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. – Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – С. 52.

⁷ Там само, с. 49.

⁸ Михайлова Р. Родина баронів Штейнгелів та їхній фамільний некрополь у Києві // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Том 9. – Тематичний випуск. Біографічна некрополістика в контексті сучасної історичної науки. Джерела та результати досліджень. – Київ, 2002. – С. 337.

⁹ Пономарьова Т. Поколінний розпис Штейнгелів // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. – Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – С. 50.

- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Державний архів Київської області (далі – Держархів Київської обл.), ф. 782, оп. 1, спр. 13393, арк.19.
- ¹² Інформація надана завідувачем сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України В. В. Томазовим
- ¹³ Держархів Київської обл., ф. 782, оп.1, спр. 13393, арк.19.
- ¹⁴ *Шапошников Н. В.* “HERALDICA”. Исторический сборник. – СПб, 1900 – С. 354.
- ¹⁵ Інформація надана завідувачем сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України В. В. Томазовим
- ¹⁶ Кавказский календарь на 1887 год / Кавказский статистический комитет. Е. Кондратенко. – Тифлис, 1886. – С. 21.
- ¹⁷ *Пагирев Д. Д.* Кавказский календарь на 1907 год. – Тифлис, 1906. – С. 256.
- ¹⁸ *Пономарьова Т.* Поколінний розпис Штейнгелів // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. – Випуск VIII. – Рівне: видавець Олег Зень, 2010. – С. 52.
- ¹⁹ Інформація надана завідувачем сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України В. В. Томазовим.
- ²⁰ *Пономарьова Т.* Поколінний розпис Штейнгелів // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. – Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – С. 51.
- ²¹ Державний архів Києва, ф. 163, оп. 7, спр. 802, арк. 5.
- ²² Там само, арк. 2 зв., 6.
- ²³ *Кальницький М.* Барони-бізнесмени // Власть денег. – № 8(298). – 25.02.2011.
- ²⁴ ДАК, ф. 163, оп. 7, спр. 51, арк. 2.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само, арк. 20.
- ²⁷ Там само, арк. 21 зв.
- ²⁸ *Кальницький М.* Барони-бізнесмени // Власть денег. – № 8(298). – 25.02.2011.
- ²⁹ Режим доступу: Relax.ua/art/dom_shteingelya/lang/ua.
- ³⁰ Кондратенко Е. Кавказский календарь на 1901 г. – Тифлис, 1900. – С. 223.
- ³¹ Державний архів Києва, оп. 6, спр. 152, арк. 19 зв, 20.
- ³² *Шебанов-Шютц.* Русский биографический словарь. – СПб., 1911. – С. 411.
- ³³ Витте С. Воспоминания. – Том 1. – М., 1960 г. – С. 124 –125.
- ³⁴ *Пономарьова Т.* Поколінний розпис Штейнгелів // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. – Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – С. 51.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ *Кондратенко Е.* Кавказский календарь на 1893 год. – Тифлис, 1892. – С. 223.
- ³⁷ Кавказский календарь на 1890 год / Кавказский статистический комитет. – Тифлис, 1889. – С. 68.

- ³⁸ Держархів Київської обл., ф. 782, оп.1, спр. 13393, арк. 12, 16.
- ³⁹ Там само, арк. 16.
- ⁴⁰ Там само, оп. 2, спр. 431, арк. 73–73 зв.
- ⁴¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 109, оп. 1, спр. 527, арк. 1.
- ⁴² Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 13393, арк. 27.
- ⁴³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф.109, оп.1, спр. 82, арк. 1 зв.–2.
- ⁴⁴ Там само, спр. 530, арк. 1.
- ⁴⁵ Там само, спр. 529, арк. 2.
- ⁴⁶ Інформація надана завідувачем сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України В. В. Томазовим
- ⁴⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 109, оп. 1, спр. 410, арк. 2 зв.
- ⁴⁸ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 13393, арк. 20.
- ⁴⁹ Там само, арк. 46.
- ⁵⁰ Там само, арк. 48, 48 зв.
- ⁵¹ Інформація надана завідувачем сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України В. В. Томазовим.
- ⁵² Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 13393, арк. 46.
- ⁵³ *Камчадалы В. Зинько. Владикавказ и династия Штейнгелей. – 2007. – № 7* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.modvlad.ru/mag/2007/7/vladikavkaz_i_dinastiya_shteyngeley.
- ⁵⁴ Свет маяков И. Бганцева. Тот самый барон Штейнгель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svet-mayakov.ru/history/tot-samyiy-baron-shteyngel>.
- ⁵⁵ Описание Кубанского имения “Хуторок” барона В.Р. Штейнгель. 1900 г. / [состав. агроном П.Н.Котов]. – М. : Поставщ. Двора Его Величества Т-во Скоропеч. А.А. Левенсон, 1900. – С. 37.
- ⁵⁶ Там само. – С. 41, 42.
- ⁵⁷ Там само. – С. 38.
- ⁵⁸ Там само. – С. 40.
- ⁵⁹ Там само.
- ⁶⁰ Там само. – С. 68.
- ⁶¹ Там само. – С. 76.
- ⁶² Там само. – С. 91.
- ⁶³ Там само. – С. 110.
- ⁶⁴ Там само. – С. 109.
- ⁶⁵ Там само. – С. 118, 119.
- ⁶⁶ Там само. – С. 123.
- ⁶⁷ Там само. – С. 134.
- ⁶⁸ Там само.
- ⁶⁹ Энциклопедия российского купечества. Штейнгель Владимир Рудольфович // Общество купцов и промышленников. – М., 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.okipr.ru/encyk/view/289>.
- ⁷⁰ Описание Кубанского имения “Хуторок” барона В.Р. Штейнгель. 1900 г. / [состав. агроном П. Н. Котов]. – М. : Поставщ. Двора Его Величества Т-во Скоропеч. А. А. Левенсон, 1900. – С. 138, 142, 143, 148.
- ⁷¹ Там само. – С. 172.
- ⁷² Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, ф. 109, спр. 740, арк. 1–1 зв.

⁷³ Описание Кубанского имения “Хуторок” барона В. Р. Штейнгель. 1900 г. / [состав. агроном П. Н.Котов]. – М. : Поставщ. Двора Его Величества Т-во Скоропеч. А. А. Левенсон, 1900. – С. 173.

⁷⁴ Там само. – С. 173, 174.

⁷⁵ Энциклопедия российского купечества. Штейнгель Владимир Рудольфович // Общество купцов и промышленников. – М., 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.okipr.ru/encyk/view/289>.

⁷⁶ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 13393, арк. 17.

⁷⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 109, оп.1, спр. 729, арк. 2 зв.–3.

⁷⁸ Там само, спр. 463, арк. 2 зв.

⁷⁹ Там само, спр. 569, арк. 1.

⁸⁰ Там само, спр. 325, арк. 1

⁸¹ Там само, спр. 21.

⁸² Там само, спр.12, арк. 1.

⁸³ Там само, додаток, арк. 1.

⁸⁴ Там само, арк. 1–2 зв.

⁸⁵ Там само, спр. 611, арк. 1 зв.

⁸⁶ Там само, спр. 9.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само, спр. 741, записник № 2, арк. 111–112.

⁸⁹ Там само, спр. 6, арк. 1.

⁹⁰ Там само, спр. 47, арк. 2, 20.

⁹¹ *Чмырь С.* Штейнгель Федор Рудольфович // Государственная Дума Российской империи 1906–1917. Энциклопедия. – М., 2008. – С. 707.

⁹² Там само.

⁹³ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – Мюнхен., 1969. – С. 30.

⁹⁴ Там само. – С. 60.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Там само. – С. 61.

⁹⁸ Там само. – С. 38–39.

⁹⁹ Там само. – С. 61.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 99, арк. 36.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ *Гай-Нижник П.* Невідомі телеграми послів В. Липинського та Ф. Штейнгеля до экс-міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка під час його перебування в Швейцарії (листопад 1918 р.) // Київська старовина. – Київ, 2004. – № 2 (356). – С. 120.

¹⁰⁴ *Миронець Н.* Барон Федір Рудольфович Штейнгель: біографічний нарис // Рівненський обласний краєзнавчий музей. Наукові записки. – Випуск VIII. 140-річчю від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля присвячується. – Рівне, 2010. – С. 31.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ *Лукашевич І.* Людина великої душі (спогади про Ф. Р. Штейнгеля Куліш-Лукашевич І. В.) // Рівненський обласний краєзнавчий музей. Наукові записки. – Випуск VIII. 140-річчю від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля присвячується. – Рівне, 2010. – С. 57–58.

¹⁰⁷ Інформація надана завідувачем сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України В. В. Томазовим.

¹⁰⁸ Киевская жизнь, воскресенье 13 октября (26 окт.) 1919 г.

¹⁰⁹ *Пономарьова Т.* Поколінний розпис Штейнгелів // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. – Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – С. 52.

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ *Бухало Г. В.* Музей барона Федора Штейнгеля // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Випуск 1. – 1996. – С. 16.

¹¹² *Пономарьова Т.* Поколінний розпис Штейнгелів // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. – Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – С. 52.

¹¹³ Інформація надана завідувачем сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України В. В. Томазовим.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ *Гончаренко Н., Томазов В.* Баронов Штейнгелей страна знает уже третий век // Всеукраїнські відомості. – 1996, 14 грудня.

The article attempts to trace the fate of the descendants of Shteinhel family in the Russia Empire, which at those times included the part of Ukrainian lands. The focus is on the period from 1877 to 1939, when some members of the family lived mostly in Kyiv and Rivne Region, namely brothers Maxim and Rudolf Steinheil, and Fedir Rudolfovych Shteynhel.

Key words: Shteinhels; Maxim Vasyliovych Shteynhel; Rudolf Vasyliovych Shteinhel; Vladimir Rudolfovych Shteinhel; Fedir Rudolfovych Shteynhel; the estate; the factory; the charities; the hospital; the school.